

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ЦАРЕНКО Олена Олексіївна

УДК 323.21(477)

**ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, доцент
Ніколаєнко Наталія Олександрівна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Семенченко Федір Григорович,
Херсонський національний технічний
університет,
завідувач кафедри політології і права;

кандидат політичних наук, доцент
Кадук Наталія Іванівна,
доцент кафедри європейської інтеграції ОРІДУ
НАДУ при Президентові України.

Захист відбудеться 30 вересня 2013 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий « ____ » серпня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. І. РОСТЕЦЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Політична участь як багаторівнева система рекрутування громадян у політичне життя включає різноманітні форми та компоненти. В основі цього поняття лежить уявлення, згідно з яким створюються реальні умови для участі громадян у прийнятті політичних рішень та досягнення суспільної злагоди.

У зв'язку з формуванням нових політичних цінностей, ідейно-політичних орієнтацій політична участь розглядається як одна з найважливіших характеристик сучасного українського суспільства через те, що пасивна та деструктивна політична участь унеможлиблює проведення послідовних системних соціально-політичних реформ.

Отже, без кардинальних змін політичної поведінки громадян України – переходу до активної й відповідальної участі у політиці – не варто розраховувати на успіх суспільної модернізації.

Вивчення політичної участі громадян є полідисциплінарним і знаходиться у сфері досліджень психології, соціології та політичної науки. Беручи до уваги науковий інтерес до цього явища, слід зазначити, що деякі аспекти політичної участі громадян залишаються недостатньо дослідженими. Фрагментарність наробок і зумовила вибір теми дисертаційного дослідження.

Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю аналізу ще недостатньо розробленого напряму прикладних політичних досліджень – з'ясування сутності політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планових наукових досліджень та є складовою частиною комплексної проблеми «Політичний процес в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер 0111U004671) кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, одним із виконавців яких є дисертантка.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є виявлення специфіки політичної участі громадян України в умовах політичної нестабільності у межах політичного процесу.

Для досягнення мети слід вирішити наступні наукові **задачі:**

– з'ясувати ступінь дослідження політичної участі у вітчизняній та зарубіжній політичній думці;

– уточнити базові поняття дослідження, дослідити та систематизувати теоретико-методологічні підходи до вивчення політичної участі громадян України в умовах нестабільності, розкрити їх сутнісний зміст;

– виокремити компоненти та форми реалізації політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності;

– визначити основні фактори, які детермінують політичну участь молоді України;

– виявити основні аспекти політико-правового виховання як процесу цілеспрямованого впливу на політичну участь української молоді;

– розкрити зміст електорального абсентеїзму як протестної форми політичної участі на виборах, з'ясувати специфіку цього явища за сучасних умов;

– визначити загальні тенденції політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності;

– дослідити зміну ідейно-політичних орієнтацій громадян України з урахуванням специфіки поведінки та характеру голосування під час парламентських виборів 2012 р.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільно-політичні процеси в Україні періоду демократичних трансформацій. *Предметом* дослідження є компоненти та форми політичної участі громадян України в умовах політичної нестабільності.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали принципи багатофакторності, історизму, об'єктивності, причинності та системності. Для розв'язання окреслених завдань використано комплекс методологічних засобів як загальнонаукових, так і спеціальних.

З метою цілісного сприйняття об'єкта дослідження був використаний системний метод. Він дав змогу визначити стратегію наукового аналізу, а саме – розкрити специфіку політичної участі громадян, фактори впливу та характеристику основних її форм. Структурно-функціональний аналіз сприяв дослідженню структурних та функціональних аспектів політичної участі громадян у період політичної нестабільності.

При вивченні сучасного стану розробки поняття «політична участь» дисертантка використовувала компаративістський метод.

Досліджуючи зміну ідейно-політичних орієнтацій громадян України, автор застосовував компаративістський і нормативно-ціннісний методи, поєднання яких надало можливість здійснити змістовний аналіз домінантних у науковій літературі форм ідейно-політичних орієнтацій та на основі його результатів дійти певного інтегративного висновку.

При вивченні політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності використовувалися методи структурно-функціонального, персоніфікаційного, біхевіоралістського, нормативно-ціннісного, інституціонального, соціологічного, системного і культурологічного підходів, поєднання як дозволило в систематизованому вигляді відобразити різноманітні фактори впливу на політичну участь громадян, зокрема суспільно-політичного стану країни, традицій, цінностей, настанов, та виявити наявність протестного потенціалу.

Вибір методів дав змогу комплексно охарактеризувати об'єкт та предмет дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю наукових задач, так і способами їх розв'язання. У межах здійсненого автором дослідження отримано результати, що мають наукове значення.

Вперше:

– поставлена проблема комплексного аналізу політичної участі громадян України в умовах політичної нестабільності, в межах вирішення вказаної проблеми з'ясовано основні форми політичної участі. Обґрунтовано, що електоральний абсентеїзм як протестна форма політичної участі на виборах сприяє поглибленню суспільно-політичної кризи;

– виявлено основні форми цілеспрямованих дій громадян в умовах політичної нестабільності. Наголошується, що політичний протест є впливовою формою політичної участі в умовах політичної нестабільності та являє собою багатовимірне явище політичного життя;

– сформульовано позицію про зміни ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії 2012 р., обґрунтовано, що кризовий стан української економіки, падіння рівня життя спричинили падіння довіри широких верств населення до традиційно пануючих політичних сил, зробивши суспільство вразливим до популістської риторики як правого, так і лівого зразка. Вибори 2012 р. засвідчили природний процес ідейно-політичної зміни поколінь та, відповідно, їх політичних орієнтацій.

Удосконалено:

– класифікаційні виміри політичної участі громадян у період політичної нестабільності; зазначено, що форми реалізації політичної участі відбувалися циклічно;

– уявлення, що основною формою політичної участі громадян у нестабільних суспільствах є протест як реакція громадської спільноти на сформовану в суспільстві соціально-політичну ситуацію або конкретні дії влади.

Дістали подальшого розвитку:

– дослідження понять «політична участь», «політична активність», які не мають єдиного визначення, та їх складові компоненти, що визначають структуру цих дефініцій;

– структуризація чинників, які впливають на політичну участь громадян; це дозволило аргументовано пояснити, що напружена соціально-економічна атмосфера виявилася плідним ґрунтом для радикалізації настроїв, зробивши суспільство вразливим до популістської риторики як правого, так і лівого зразка.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони дозволяють поглибити знання про роль і місце політичної участі в політичній

системі; можуть використовуватись державними інституціями при вивченні причин виникнення електорального абсентеїзму, протестних форм політичної активності. Окремі положення дисертації можуть бути використані в навчальному процесі у вищих навчальних закладах при вивченні курсів «Соціологія політики», «Політична система суспільства», «Політичні режими», «Політична культура», «Політологія» та інших дисциплін.

Висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть стати основою для зацікавлених суб'єктів політичних відносин у здійсненні прогнозування протестних форм політичної участі громадян України в сучасному політичному процесі.

Запропоновані висновки та пропозиції можуть бути використані органами державної влади та управління, органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими організаціями при розв'язанні завдань залучення громадян до процесів політичного управління.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій досліджується конкретне наукове завдання стосовно форм та компонентів політичної участі громадян України в умовах політичної нестабільності. Всі теоретико-методологічні, науково-аналітичні висновки та рекомендації зроблені автором самостійно на основі аналізу наукової літератури та опрацювання практичних даних.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Матеріали дослідження оприлюднені автором у наукових статтях, публікаціях та виступах на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, 15 червня 2012 р.); «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблема політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (Херсон, 2012); Міжвузівська конференція молодих політологів «Актуальні проблеми сучасної політики» (Рівне, 2013).

Ключові питання дослідження розглядалися на навчально-методологічних семінарах кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського та знайшли відображення в низці авторських публікацій і повідомленнях на наукових конференціях. Дисертація обговорювалась на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського і рекомендована до захисту з наукової спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення, результати, висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, знайшли відображення у десяти статтях, з них сім – у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук

в Україні, та одній зарубіжній публікації, а також доповідях і тезах на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи обумовлені метою та задачами дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок. Список використаних джерел містить 286 найменувань, в тому числі 15 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, формулюється мета та задачі, визначаються об'єкт та предмет, методологічна основа, наукова новизна дослідження, розкривається теоретичне та практичне значення отриманих результатів, міститься інформація про зв'язок роботи з науковими програмами, висвітлюється апробація, представлені публікації результатів дослідження, структура та обсяг дисертації.

Розділ перший **«Науково-теоретичні основи аналізу політичної участі як складової частини політичної поведінки громадян»** присвячений аналізу стану наукової розробки окресленої проблеми, визначенню та уточненню базових понять дослідження і їх структурних елементів, напрямів сучасних наукових досліджень, розгляду основних теоретико-методологічних підходів до вивчення політичної участі громадян, розкриттю їх сутності.

У *підрозділі 1.1 «Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження»* з'ясовано та проаналізовано наукові розробки вітчизняних і зарубіжних авторів щодо висвітлення проблеми політичної участі громадян. Наукове осмислення проблеми політичної участі громадян бере свій початок з робіт зарубіжних науковців. Найбільш широку теоретичну базу для вивчення проблеми політичної участі надають роботи політологів і соціологів, зокрема американських.

У зарубіжній літературі розроблені та узагальнені способи і методи цього вивчення, висловлені прогнози щодо характеру проявів політичної участі в різних соціально-політичних умовах. Так, наприклад, категорії політичної участі як діяльності групи осіб, які керуються політичними інтересами, присвячені роботи Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Н. Дейя, К. Додда, Р. Інглгарта, Дж. Кіма, С. Ліпсета, Л. Мілбрата, Дж. Мойзера, Н. Найя, Г. Перрі, С. Файнера та інших відомих зарубіжних науковців.

Вивченню особливостей політичної участі присвячені доробки вітчизняних дослідників П. Андрусечка, О. Балакіревої, С. Белашка, П. Гай-Нижника, Т. Заровни, О. Кривдика, Б. Максимця, М. Міщенко, О. Оверчука, М. Призіглей, А. Фомічова, О. Яременко та ін.

Проблематика політичної участі найбільше присутня у розробках, присвячених політичному процесу та політичній діяльності, тому дані теми для країн пострадянського простору нові, а процеси досить суперечливі. До теоретико-методологічного аналізу проблем сучасного політичного процесу та участі в даному процесі громадян тією чи іншою мірою зверталися такі сучасні дослідники, як, зокрема, О. Долженков, Л. Дунаєва, Н. Кадук, П. Кузьмін, С. Наумкіна, Ф. Семенченко та ін.

Аналіз джерельної бази дає змогу стверджувати, що науковий інтерес до вивчення такого явища, як політична участь, є недостатньо високим. В Україні незначна кількість захищених кандидатських та докторських дисертацій, присвячених даній тематиці. Серед таких на особливу увагу заслуговують роботи В. Бортнікова, О. Максимової та Н. Ротар.

Загальний огляд джерельної бази дав автору підстави стверджувати, що теоретико-методологічні, методичні та прикладні питання проблем політичної участі були й залишаються предметом і об'єктом постійних наукових досліджень вчених України та зарубіжжя. Визначаючи важливість внеску цих та багатьох інших дослідників у розробку різних аспектів даного явища, разом з тим не можна не визнати необхідності самостійного комплексного дослідження питань сутності, механізмів та сфери реалізації політичної участі в умовах політичної нестабільності.

У підрозділі 1.2 «Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «політична участь» в українській та зарубіжній політичній думці» автор, дослідивши репрезентовані у сучасній науковій літературі погляди стосовно визначень понять «політична участь» відмічає, що не існує їх єдиного трактування. С. Верба і Н. Най створили модель політичної участі, що стала класичною теорією політичної активності громадян. Концептуальна схема когнітивної моделі політичної участі була заснована на обліку внутрішнього світу, суб'єктивного уявлення людини про зовнішні реальності.

Враховуючи комплексний характер терміна «політична участь», автором було надано увагу основним концептуальним підходам, за допомогою яких він трактується (В. Бортніков, С. Верба, Л. Мілбрайт, Н. Най, Г. Перрі, Н. Ротар).

Автор погоджується з точкою зору українського науковця В. Бортнікова, згідно з якою політичну участь слід розглядати як діяльність, спрямовану на забезпечення життєвих потреб і розподіл ресурсів у межах політичної системи, оскільки остання існує як організована структура влади, впливу, авторитету та стосується не лише уряду, а й інших громадських інститутів, які контролюють поведінку й ресурси своїх членів.

У Висновках до розділу I наводяться основні результати дослідження автора щодо теоретичних та методологічних аспектів вивчення політичної участі громадян. У процесі вивчення основних концептуальних підходів до базових понять дослідження було розглянуто їх структуру та зміст. Автор, дослідивши

репрезентовані у сучасній науковій літературі погляди відносно поняття «політична участь», зазначає, що не існує єдиного визначення.

Беручи до уваги багатогранність поняття «політична участь», автор подав власне трактування цього терміна, під яким слід розуміти складне багатогранне явище, яке пов'язане із діями громадян як об'єктів політичного процесу, тобто добровільні дії індивідів, які проявляються в їх безпосередньому включенні в політико-владні відносини з метою впливу на прийняття та реалізацію владними структурами відповідних рішень.

У другому розділі дисертаційного дослідження **«Політична участь громадян України: методологія, компоненти та форми»** представлена методологія дослідження, відображено та типологізовано сферу реалізації політичної участі громадян

У підрозділі 2.1 *«Методологічний вимір дослідження політичної участі громадян»* представлено основні методи, які були застосовані дисертантом у ході дослідження. За допомогою системного, соціологічного, структурно-функціонального, персоніфікаційного, біхевіоралістського, ретроспективного, нормативно-ціннісного, культурологічного підходів; інституціонального, компаративістського, порівняльно-історичного та емпіричних методів дослідження всебічно досліджено політичну участь громадян України в умовах політичної нестабільності та специфіку її змісту. Персоніфікаційний та біхевіоралістський підходи надали змогу дослідити особистісні якості й чинники політичної участі громадян та їх зв'язку з її якісним становленням. Інституціональний підхід був орієнтований на дослідження інституту виборів як основної форми політичної участі громадян України, через який вони коригують політичний курс держави.

Культурологічний підхід використовувався з метою виявлення залежності політичної участі від рівня розвитку політичної культури суспільства. Використання ретроспективного методу надало змогу при оцінці рівня політичної активності використати виборчий досвід України.

У підрозділі 2.2 *«Сфера реалізації політичної участі громадян»* автор на основі аналізу широкого кола джерел констатує, що проблема участі громадян у політиці нерозривно пов'язана із забезпеченням конституційних прав та свобод громадянина, наданням йому можливості реалізації як «людини політичної». Значний політичний досвід сучасних демократичних країн, їх політичні традиції та культура доводять, що сфера реалізації політичної участі громадян залишається однією з найбільш дискусійних.

У ході дослідження автор дійшов висновку, що форми реалізації політичної участі в період політичної нестабільності розрізняються залежно від масштабу, а також характеру і ступеня залученості населення: легітимні (електоральні і партійні) і нелегітимні (бунти, «оксамитові» революції). Тому важливо оцінити

фактори, що впливають на становлення і розвиток форм політичної участі в сучасному українському суспільстві.

Основною формою реалізації політичної участі в період політичної нестабільності є протест, який поділяють на: регіональні та локальні; легітимні (електоральні і партійні) і нелегітимні (бунти, «оксамитові» революції). Аналіз протестної активності свідчить, що локальні протести в кількісному вимірі не поступаються регіональним, більше того, в деяких випадках можуть перерости в регіональні.

Автор зазначає, що до легітимних електоральних форм політичної участі в першу чергу відноситься участь у виборчих кампаніях, і не обов'язково лише голосуванням у день виборів. У період політичної нестабільності основним видом електорального протесту є відмова голосувати.

У *Висновках до розділу 2* зазначено, що політична участь громадян як складової частини політичної діяльності є складним конструктом. Її загальні тенденції формуються під час участі громадян у суспільно-політичному житті своєї країни. Політична участь в Україні носить розмитий, неструктурований характер – відчуження суспільства від держави стає все відчутнішим. Подолати розрив між громадянами і владними структурами певною мірою вдається лише в період виборів шляхом активної діяльності політичних еліт щодо мобілізації населення. Але сьогодні механізми масової політичної мобілізації можуть включатися лише в обмеженому вигляді, і в результаті (періоди активності співпадають із виборчими кампаніями чи викликані надзвичайними подіями) настають періоди апатії.

У третьому розділі дисертаційного дослідження **«Політична участь української молоді: загальні тенденції та факторна операціоналізація»** висвітлено реальну участь молоді у політичному житті у ситуації політичної нестабільності, досліджено форми політичної участі та активності молоді, їх фактори та причини.

У *підрозділі 3.1 «Особливості політичної участі української молоді на сучасному етапі державотворення»* автор виявив особливості політичної участі молоді в Україні:

1. Політична участь молоді нестабільна. Молоді громадяни виявляють низьку активність у роботі політичних партій та молодіжних політичних організацій, політична участь, носячи нестійкий характер, залежить від електоральних циклів. Якщо виходити з аналізу кількісних показників традиційних форм політичної участі, то молодь залишається мало активною щодо інших соціально-демографічних груп.

2. Молодь характеризується високим інтересом до політики. Однак потреба молоді в політичній участі не задовольняється політичною системою, більше того, вираження цієї потреби зустрічаються з протидією політичних еліт.

3. Провладні сили залучають молодь до політичної участі у своїх специфічних інтересах.

4. У молоді відсутні почуття громадянської відповідальності та політичної довіри до політичної системи та її основних інститутів; не розвинена культура участі.

5. Недостатня участь у виборах обумовлена, зокрема, зневірою в ефективності традиційних легальних способів впливу на владу.

Складна ситуація, в якій опинилась молодь України, визначена тим, що в суспільстві панує соціально-економічна нестабільність та проблема самовизначення, що відбувається в умовах кризи соціокультурної ідентичності.

У підрозділі 3.2 «Політико-правове виховання як процес цілеспрямованого впливу на політичну участь молоді» автор стверджує, що головним інструментом формування громадянськості повинна бути вища школа, де проходить основна частина цілеспрямованого політичного виховання. Не останню роль у цьому процесі відіграють і засоби масової інформації, вплив яких постійно зростає.

Дисертантка розробила і втілила в навчально-методичний процес програму «Студентство – велика пора». Напрямок цієї програми є соціалізація та самореалізація студентської молоді Коледжу МНУ імені В. О. Сухомлинського. Програма «Студентство – велика пора» спрямована на підвищення громадської активності студентської молоді, її самореалізацію та соціалізацію в українському суспільстві нового типу.

Автор констатує, що процес політико-правового виховання сучасної молоді повинен вибудовуватися в рамках політичної освіти.

У *Висновках до розділу 3* автор зазначає, що аналіз політичної участі сучасної молоді виявив неприйнятність політичного досвіду старших поколінь, відсутність цілеспрямованого політико-правового виховання.

Трансформація політичної участі молоді в контексті зміни форм політичної поведінки відбувається у зміні настанов, цілей, що, в свою чергу, обумовлюється нерациональним політичним вибором і нестабільністю політичних уподобань. Особливістю політичної поведінки молоді є пошук можливостей впливу на політику.

Відсутність політичних сил, орієнтованих на використання мобілізаційного потенціалу молоді, викликають квотування політичної участі молоді, а також недостатню її політичну компетентність. Політичний молодіжний рух в Україні є більшою мірою імітацією, ніж реальною політичною силою.

У четвертому розділі дисертаційного дослідження **«Особливості політичної участі громадян у виборчих кампаніях»** досліджується політична активність громадян під час виборів. Автор уточнює, що процес політичної участі громадян досить складний і неоднозначний, безболісно він проходить

в умовах стабільного суспільства, а українське суспільство в умовах політичної нестабільності знаходиться в пошуку нових форм захисту своїх прав та свобод.

У підрозділі 4.1 «Політична участь громадян в умовах політичної нестабільності: основні форми та чинники впливу» автор дійшов висновку, що політичний протест є головною формою політичної участі в умовах політичної нестабільності і являє собою досить складне, багатовимірне явище політичного життя. По-перше, він може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом пануючих у суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому. По-друге, політичний протест – це певна форма вираження незгоди, опору, неприйняття панівного політичного курсу, що виявляється певною акцією, дією, вчинком протестного характеру. По-третє, політичний протест – це протидіючі сили, рухи, тенденції, що йдуть врозріз з обраним владою політичним курсом.

Автор стверджує, що політична участь в період нестабільності зумовлена цілим комплексом різних мотивів, серед яких: мотив влади, підвищення матеріального і соціального статусу; мотив кар'єри і досягнення успіху; потреби в спілкуванні; мотив партнерської взаємодії; мотив політичного інтересу; ідеологічний, соціальний та альтруїстичний мотиви і мотив громадянської відповідальності.

Дослідник зазначає, що за останні роки суспільно-політичних трансформацій в Україні не склалося масової політичної участі громадян. У той же час для держави існує загроза з боку протестних рухів соціально-економічного характеру.

У підрозділі 4.2 «Електоральний абсентеїзм як протестна форма політичної участі на виборах» дисертант, узагальнюючи матеріал, який фіксує зазначене явище практично в усіх високорозвинених в економічному відношенні країнах, констатує, що зростає число абсентеїстів і в Україні.

Автор дійшов висновку, що найбільший відсоток громадян, які не беруть участі у виборах, складає молодь. Так, наприклад, у Коледжі Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, починаючи з 2010 року, за ініціативи органів студентського самоврядування Коледжу створено і функціонує політичний клуб під назвою «Молодь і політика», який очолює голова студентського самоврядування.

У вересні 2011 року в Коледжі МНУ імені В. О. Сухомлинського розпочато проект «Студенти для органів місцевого самоврядування та парламенту», метою якого є виховання нового покоління політиків, підвищення професійної освіти молоді, сприяння талановитим студентам у набутті адміністративного та політичного досвіду шляхом їх роботи помічниками-консультантами народних депутатів, а також в аналітичних групах при ВРУ.

Автор констатує, що збільшення впливу адміністративного ресурсу сприяє зростанню аполітичності в суспільстві. Некоректне проведення виборчої

кампанії призводить до зниження рівня електоральної активності громадян і сприяє зростанню такого типу неучасті у виборах, як абсентеїзм, викликаний втому і розчаруванням у політиці та політиків.

У підрозділі 4.3 «Зміна ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії 2012 р.» дисертантка доводить, що необхідність дослідження специфіки політичної участі громадян України пов'язана з тим, що вибори 2012 р. в Україні показали зростання впливу соціально-економічних та політико-культурних чинників на політичний розвиток суспільства.

Автор констатує, що кризовий стан української економіки, неодмінним наслідком якого є закономірне падіння рівня життя, спричинив падіння довіри широких верств населення до традиційно пануючих політичних сил, які виявились нездатними продуктивно зреагувати на складну ситуацію.

На ідейно-політичні орієнтації громадян найбільшою мірою впливають суспільно-політичні процеси та зміни, які відбуваються в суспільстві, оцінка власного матеріального стану, можливості безпечно вести власний бізнес.

Висвітливши аспекти успіху ВО «Свобода» в парламентській кампанії 2012 р., автор зазначив, що це пов'язано із складною соціально-політичною кон'юнктурою, яка довгий час формувалась в українському соціумі. Для електорату півдня, сходу та частини центру України дана політична сила стала символом протесту проти дій влади.

Ця тенденція є актуальною не тільки для України, а і для європейських країн, де радикальні партії отримують достатній відсоток та формують фракції у парламентах, набирають політичну вагу.

Таким чином, у нестабільному українському середовищі виник запит на агресивну силу, що мала асоціюватися з масштабними змінами у соціальній, політичній та економічній сферах життя українського суспільства. Фактично ж електорат став набагато вразливішим до всіх форм радикального популізму, що перестав бути елементом маргінального поля української політики, розповсюдившись серед поміркованого електорату.

Аналізуючи зміни ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії 2012 р., автор зазначає, що:

- виборча кампанія в цілому не стала виключенням з ряду інших виборчих перегонів у використанні неоднозначних тем для українського суспільства;
- розмежування між регіонами країни по лінії «Схід – Захід» поступово змінюється;
- результат голосування за ВО «Свобода» зумовлений головним чином протестним голосуванням. Частина протестно налаштованих громадян, за відсутності в бюлетені графі «Проти всіх», голосувала за ВО «Свобода»;
- початок голосування за ВО «Свобода» російськомовного електорату (в Миколаївській області результат – 4,3%, Херсонській – 4,71%, Одеська – 3,30%);

– зміна ідейно-політичних орієнтацій громадян України є природною відповіддю суспільства на ті сумнівні кроки, які робились в Україні з подачі провладних сил.

Проаналізувавши важливі структурні зміни в українському суспільстві, автор доводить, що з кожною виборчою кампанією виборець стає більш патріотичним, відповідальним та інтелектуальним. Покоління, яке є носієм прорадянських цінностей, природно відходить, а йому на зміну приходить нова генерація української більшості.

Виборча кампанія 2012 р. встановила ряд факторів, які вплинули на ідейно-політичні орієнтації громадян України, зокрема:

– посилення радикальних настроїв у суспільстві, які вочевидь трансформувалися у підтримку сил націоналістичного спрямування;

– значне зниження ефективності використання стандартних виборчих технологій під час офіційного виборчого процесу внаслідок поділу переважної частини виборців на тих, хто визначився з вибором завчасно, та тих, чий голос брутально купляється перед голосуванням;

– примарність створення нових ідеологічних політичних сил без лідерів навіть за наявності потужного матеріального ресурсу;

– важкий соціально-економічний стан спричинив різке зростання числа голосів за компартію; ніхто не очікував такого успіху комуністів: вони отримали більше голосів, ніж на попередніх виборах;

– вилучення графи «Проти всіх» збільшило кількість протестного голосування.

У *Висновках до розділу 4* зазначено, що основною формою політичної участі громадян України в умовах політичної нестабільності є протест, який у відкрито демонстративній формі є проявом негативного ставлення до політичної системи, утверджених норм, цінностей. Автор виділяє основні види протесту: демонстрації, мітинги, страйки, бунти, бойкоти. Серед протестних форм політичної участі на виборах варто назвати електоральний абсентеїзм та голосування «проти всіх». Підсумки виборів показали, що лівий політичний вектор продовжує залишатись актуальним. Соціал-демократична ідея є непопулярною, в країні відсутня політична сила, яка була б спроможна її втілити. Загалом парламентські вибори 2012 р. віддзеркалили багатовекторні зміни ідейно-політичних орієнтацій громадян України. Регіональний характер політичних симпатій громадян України не сприймався як «розкол» країни.

Відповідно до поставлених задач та проведення детального дослідження теми автор пропонує такі **висновки**:

1. З'ясувавши ступінь дослідження політичної участі громадян вітчизняними та зарубіжними науковцями, автор виявив, що пріоритет у цьому напрямі мають представники зарубіжної наукової думки, а саме: Г. Алмонд, С. Верба, Р. Даль, Р. Інглгарт, С. Ліпсет, Л. Мілбрайт, Р. Міллс, Р. Міхельс,

Н. Най та Ф. Півен та ін., які починаючи з середини ХХ ст. сформували концепції політичної участі. Українська політична думка в площині дослідження вимірів політичної участі представлена роботами В. Бортнікова, Г. Іовчу, О. Максимової, Н. Ротар та ін.

2. Політична участь громадян – це один із головних критеріїв демократії та легітимності державної влади, що визначається як добровільна дія індивідів або груп, пов'язана з їх безпосередньою або опосередкованою участю в розробці, прийнятті та здійсненні політичних рішень або курсів. Під політичною участю розуміється невід'ємна властивість політичної чи іншої керуючої (або самокерованої) діяльності людей, яка служить одним із засобів вираження і досягнення їхніх інтересів. Політичною участю стає тоді, коли індивід або група включаються у владні політичні відносини, в процес прийняття рішень і управління, які носять політичний характер.

3. Найбільш поширеними видами політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності є протестні форми. Участь в електоральному процесі поступово звужується до стадії обговорення суспільно-політичних подій. Залежно від характеру політичного режиму, традицій, розмірів території та чисельності населення, розвиненості комунікацій і ряду інших факторів можливе різне поєднання прямого та опосередкованого видів політичної участі громадян.

4. Політична участь молоді – це залучення молодих громадян як соціально-демографічної групи в процес здійснення політико-владних відносин, яка передбачає вплив на державу та її політику на основі певних цінностей, інтересів, політичної культури і цілей молоді, сформованих у цьому суспільстві політичних реалій, законодавчих і правових норм та інших механізмів реалізації політичних прав і свобод.

5. На форми політичної участі помітний вплив чинять життєві цінності та політичні орієнтації сучасної молоді. У сучасних умовах молоді люди відчують себе більш вільно, більш комфортно, ніж представники старшого покоління. В цілому молодь висловлюється за продовження змін у бік розвитку демократичного суспільства, будівництва правової держави. Автор зазначає, що молодь продовжує залишатися найбільш пасивною категорією населення не тільки з точки зору впливу на інститути державної влади, але й у суспільно корисної та творчої діяльності. Ставлення молоді до партій і громадських об'єднань безпосередньо залежить від ступеня адаптивності молоді до існуючих умов. Зв'язок з тими чи іншими політичними партіями, рухами має чітко виражений раціональний, прагматичний характер.

Основними причинами неучасті молоді в політичному процесі є відсутність самореалізації; незадоволення особистих потреб, інтересів молоді; ігнорування їх політичних інтересів з боку держави; відсутність конкретних політичних і суспільних суб'єктів, здатних представляти і відстоювати інтереси молоді;

значні зміни соціального становища молоді в зв'язку з переходом до ринкової економіки; розчарування в існуючих формах участі тощо. В даний час відбувається активізація участі політичних молодіжних об'єднань.

6. Проблема участі молоді в політичних процесах складна і багатогранна. Вона фіксується на різних рівнях соціалізації та адаптації підростаючого покоління і вимагає розгляду в політологічному, правовому, соціально-педагогічному аспектах. Перспективам розвитку політичної участі молодих громадян перешкоджають примусовість та маніпулятивність політичної соціалізації, політичної адаптації, що неминуче спрощує цілі і сенс молодіжного політичного руху.

7. Проблема електорального абсентеїзму в подальшому може стати однією з ключових проблем українського демократичного виміру. Зниження виборчої активності є, насамперед, виразом розчарування населення діями влади, негативним ставленням до демократичних інститутів, політичних партій та їх лідерів. Зменшення ролі політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності обумовлено багатьма факторами: соціально-економічна ситуація в країні, зниження інтенсивності політичних процесів, неможливість партійних структур мобілізувати населення на ідеологічній основі.

Політична участь здійснюється в різних формах, з неоднаковим ступенем інтенсивності. У роботі проаналізовано сучасні форми політичної участі, що являють собою способи діяльності громадян, спрямовані на формування інститутів влади, визначення змісту політики та здійснення контролю за її реалізацією.

8. У дисертаційному дослідженні виділені протестні форми поведінки, що проявилися в негативному ставленні до політичних структур, інститутів, прийнятих рішень. Підкреслюється, що депривація необхідна, але недостатня умова протестної поведінки. Для прийняття масового характеру дії протесту повинні мати силу і колективні дії в бажанні вплинути на владні структури. У періоди різких соціальних змін спостерігається найбільше зростання політичної та громадянської активності населення. Однак слідом за ними наступають періоди спаду, соціальної та політичної втоми, розчарування й апатії. Роки активної політизації нашого суспільства і зростання інтересу до політики пройшли. Сьогодні інтереси людей сконцентровані на питаннях виживання й адаптації до нових економічних відносин. Політична пасивність частини населення зростає, що робить необхідним проведення спеціальних досліджень цього явища.

9. Автор констатує: вибори 2012 р. засвідчили зміну ідейно-політичних переконань та орієнтацій, що повинно відзначитися на стабілізації громадських думок, оцінок щодо соціально-політичної та економічної сфери життєдіяльності. Існуюче протиріччя між демократичними й авторитарними уявленнями про подальший курс держави породжують у свідомості громадян

конфлікт, вирішення якого можна чекати тільки з часом. Процес трансформації українського суспільства протягом останніх років супроводжувався досить вираженим розколом усередині країни. В той же час на сучасному етапі відзначається тенденція до зниження міжрегіональних відмінностей у політичних орієнтаціях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Царенко О. О. Роль засобів масової комунікації в політичній соціалізації особистості / О. О. Царенко // Гілея : Науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Вип. 52 (спецвипуск). — С. 463—469.

2. Царенко О. О. Особливості формування політичної свідомості в процесі політичної соціалізації / О. О. Царенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Вип. 163 (Т. 175) : Політологія. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. — С. 108—111.

3. Царенко О. О. Роль політичної соціалізації під час формування політичної культури студентства / О. О. Царенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Вип. 192 (Т. 204) : Політологія. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. — С. 80—82.

4. Царенко О. О. Проблеми формування політичної свідомості студентської молоді в процесі політичної соціалізації / О. О. Царенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : науковий журнал. — Вип. 4(1) : Політологія. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 2012. — С. 26—29.

5. Царенко О. О. Абсентеїзм: сутність визначення, причини та шляхи подолання / О. О. Царенко // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал. — Вип. 22(3). № 9/2. Т. 20 : Політологія. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 2012. — С. 187—191.

6. Царенко О. О. Зміна ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії 2012 р. / О. О. Царенко // Гілея : Науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К : ВІР УАН, 2013. — Вип. 70 (№ 3). — С. 820—824.

7. Царенко О. О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян / О. О. Царенко // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. — Рівне : РДГУ, 2013. — С. 176—183.

8. Царенко О. О. Роль Коледжу Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського в політичній соціалізації студентства / О. О. Царенко // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали Кіровоградської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції

(м. Кіровоград, 15 червня 2012 р.) : у 2-х частинах. — Дніпропетровськ : ТОВ «Інновація», 2012. — Ч. 1. — С. 154—156.

9. Царенко О. О. Політична соціалізація студентства / О. О. Царенко // Ціннісний вимір політичної діяльності: проблема політичного вибору в сучасному українському суспільстві : збірник наукових праць / редколегія: Ю. М. Бардачов – голова, В. Ф. Цвих, Ф. Г. Семенченко та ін. — Херсон : Вид-во «Олді-плюс», 2012 — С. 173—174.

10. Царенко Е. А. Протесты как форма политического участия граждан Украины в условиях политической нестабильности / Е. А. Царенко // Социально-гуманитарный вестник Юга России. — 2013. — № 4. — С. 97—102.

АНОТАЦІЯ

Царенко О. О. Політична участь громадян України в умовах політичної нестабільності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексний політологічний аналіз вітчизняного досвіду політичної участі громадян в умовах політичної нестабільності. В роботі розглянуто та проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення сутності поняття «політична участь», систематизовано теоретико-методологічні підходи до вивчення політичної участі громадян, здійснено узагальнення сфери реалізації політичної участі громадян.

Вперше в українській політичній науці сформульовано позицію про зміни ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії 2012 р. Обґрунтовано, що вибори 2012 р. засвідчили природний процес ідейно-політичної зміни поколінь та, відповідно, їх політичних орієнтацій. Удосконалено класифікаційні виміри політичної участі громадян у період політичної нестабільності.

Проаналізована політична участь сучасної української молоді: від незаконних дій – до повного ігнорування політики, що є однією з важливих соціально-політичних проблем. Визначено, що електоральний абсентеїзм як протестна форма політичної участі на виборах є показником відчуження громадян від влади та опозиції.

Ключові слова: політичний процес, політична участь, політична активність, політична нестабільність, протест, електоральний абсентеїзм, електорат, молодь.

АННОТАЦИЯ

Царенко Е. А. Политическое участие граждан Украины в условиях политической нестабильности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлен комплексный политологический анализ отечественного опыта политического участия граждан в условиях политической нестабильности. В работе рассмотрены и проанализированы основные концептуальные подходы к определению сущности понятий «политическое участие», «политическая активность» систематизированы теоретико-методологические подходы к изучению политического участия граждан, обобщены сферы реализации политического участия граждан. Автором выявлено, что в отечественной и зарубежной литературе до сих пор не существует четкого определения этих понятий. В связи с этим предложена авторская интерпретация понятия «политическое участие» и структурные компоненты, определяющие его сущность. На основе анализа научной литературы систематизированы и рассмотрены концепции и существующие теоретико-методологические подходы к изучению политического участия.

Впервые в украинской политической науке сформулирована позиция относительно изменений идейно-политических ориентаций граждан Украины в контексте избирательной кампании 2012 г.

Отмечено, что выборы 2012 г. показали естественный процесс идейно-политической смены поколений и, соответственно, их политических ориентаций. Усовершенствованы классификационные измерения политического участия граждан в период политической нестабильности. Подчеркивается, что формы и сфера реализации политического участия происходили циклически.

Проанализировано политическое участие современной украинской молодежи: от незаконных действий – к полному игнорированию политики, что является одной из важных социально-политических проблем.

Обосновано, что основными причинами неучастия молодежи в политическом процессе является отсутствие самореализации, неудовлетворенность личных потребностей, игнорирование их интересов со стороны государства, отсутствие конкретных политических и общественных субъектов, способных представлять и отстаивать интересы молодежи.

Выявлены особенности политического участия граждан в избирательных кампаниях. Определено, что электоральный абсентеизм как протестная форма политического участия на выборах является показателем отчуждения граждан от власти и оппозиции.

В исследовании рассмотрен и проанализирован протест как основная форма

политического участия граждан Украины в условиях политической нестабильности, который в открыто демонстративной форме является проявлением негативного отношения к политической системе, утвержденных норм, ценностей.

Автор отмечает, что изменение идеологических стереотипов, зафиксированных в идеологическом сознании граждан, является основой высокого уровня ее протестного потенциала. Выяснено, что независимо от уровня политической активности субъекты имеют различные стереотипные модели поведения, обусловленные согласованностью внутренней структуры присущих им идеологических убеждений.

В работе выявлено, что политические взгляды избирателей, которые являются основой политического участия, еще более поляризовались, что не отразилось положительно на сплочении общества и общественного согласия. Население постепенно теряет доверие ко всем политическим силам. Ориентация избирателей не столько на партийность кандидата, сколько на его характер и поведение приводит к отрицательным результатам. Позиции провластных политических сил (несмотря на их пребывание у власти) в целом ослабли, что превратилось в устойчивую тенденцию и в будущем повлияет на результаты президентских выборов.

Ключевые слова: политический процесс, политическое участие, политическая активность, политическая нестабильность, протест, электоральный абсентеизм, электорат, молодежь.

SUMMARY

Tsarenko O. O. The political participation of Ukraine citizens in the context of political instability. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of candidate of political sciences, speciality 23.00.02 – political institutions and processes. State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinskiy», Odessa, 2013.

The comprehensive political analysis of domestic experience of political participation of citizens in political instability was accomplished in this paper. The main conceptual approaches to the definition of the concept of «political participation» were reviewed and analyzed, theoretical and methodological approaches to the study of the political participation of citizens were systemized, the sphere of realization of implementation of the political participation of citizens was generalized in this work.

For the first time in Ukrainian political science the position about changes in the ideological and political orientations of Ukrainian citizens in the context of the election campaign in 2012 was formulated. It was substantiated that the election

in 2012 showed the natural process of ideological and political change of generations and thus their political orientations. Classification measure of political participation of citizens in a period of political instability were improved. It is noted that the shape and sphere of the political participation were occurred in cycles. The political participation of the modern Ukrainian youth from illegal actions – to a complete disregard for the policy, which is one of the important social and political issues was analyzed

The features of the political participation of citizens in election campaigns has been determined. It was defined that the electoral absenteeism as a form of political protest participation in the elections is an indication of the alienation of citizens from the government and the opposition.

Key words: political process, political participation, political activity, political instability, protest, electoral absenteeism, the electorate, youth.

Підп. до друку 27.08.2013. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 2708-1

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.